

**ŞÂKİR AHMED PAŞA
VE
TERTÎB-İ NEFÎS MESNEVÎSİ**

Birgöl Toker

İslâmî Türk Edebiyatı olarak da adlandırılan Klasik Türk Edebiyatı, kaynağını genellikle dinden alarak gelişmiş bir edebiyattır. Bu sebeple İslâm dininin temeli olan Kur'ân-ı Kerim hem edebî eserlere kaynaklık etmiş hem de bizzat konu edilmiştir.

Edebiyatımızda oldukça geniş bir yer tutan Yûsuf u Züleyha, Ashâb-ı Kehf, Hızırnâme, Miracnâme ve peygamber kıssalarının kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir.

Tanıtacağımız Tertîb-i Nefîs de Kur'ân-ı Kerim ile alakalı bir eser olduğu için konusu Kur'ân-ı Kerim olan müstakil eserleri kısaca hatırlatmakta yarar görüyoruz.

Kur'ân-ı Kerim ile ilgili müstakil manzum eserler arasında tercüme ve tefsirleri ilk akla gelenlerdir. Ancak tamamen manzum bir Kur'ân tercüme veya tefsirine klasik edebiyatımızda henüz rastlanmamıştır. Tamamen manzum olan iki Kur'ân tercümesi ise Cumhuriyet dönemine aittir.¹ Edebiyatımızda genellikle bazı ayet ve surelerin tercüme ve tefsirleri nazmedilmiştir. Hatiboğlu'nun "Letâifnâme" adlı dört bin beyte yakın Tebâreke tefsiri, Hüseyin bin

¹ Salih Akdemir, Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri (Eleştirisel Bir Yaklaşım), Ankara, 1989, s. 72~74.

Ahmed Sirozî'nin "Câmiü'l-envâr alâ Tefsîr-i İhlâs-ı Şerîfe" adlı on bin beyit civarındaki mesnevisi müstakil manzum eserlerdir.²

Genellikle ahlâkî bir gaye ile muhtelif ayetleri ayrı ayrı manzumeler hâlinde tefsir eden hacimli eserler de mevcuttur. Kuloğlu Mustafa'nın yaklaşık sekiz bin beyitlik "Dîvân-ı Hümâyûn"u ve Ferdî Abdullah Efendi'nin "Âyât-ı Mensûha Tercümesi bu türdendir.³ Bunların yanında manzum kırk ayet tercümelerine kırk hadislerle göre pek rastlanılmamaktadır. Ancak elimizde iki eser mevcuttur: Merdümî Abdüsselâm Efendi'nin "Tuhfetü'l-İslâm"ı ve Okçuzâde Mehmed Efendi'nin "En-Nazmü'l-Mübîn Fi'l-Âyâtî'l-Erba'în"i. Merdümî bir ayeti bir kıtada tercüme ederken Okçuzâde ele aldığı her ayeti önce bir kıtada tercüme eder, sonra da o ayetle ilgili mensur olarak uzun açıklamalarda bulunur.⁴

Edebiyatımızda Besmele'nin de ayrı bir yeri vardır. Eserlere Besmele ile başlamak bir gelenek hâline gelmiştir. Bazı divan ve mesnevilerin de Besmele tefsiriyle başladığı görülmektedir. Buralarda daha çok harfler üzerinde durulmuştur.⁵ Çalışmamıza konu olan tertîb-i Nefis ile birlikte basılan Ravz-ı Verd adlı esmâ-i hüsnâ da on üç beyitlik besmele tefsiri ile başlamaktadır.⁶

² Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler" Şükrü Elçin Armağanı, Ankara, 1983, s. 158.

³ Âmil Çelebioğlu, a.g.m., s. 157.

⁴ Ahmet Sevgi, Merdümî – Tuhfetü'l-İslâm (Manzum Kırk Ayet ve Hadis Tercümesi), Konya, 1993, s. 30.

⁵ Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 5, ayrı basım, Konya 1995.

⁶ Şâkir Ahmet Paşa, Ravz-ı Verd, İstanbul, 1269, s. 2~3.

Latîfî'nin Esmâ ü Suveri'l-Kur'ân isimli 29 beyitlik manzum risalesi sure isimlerinin sayıldığı bir eserdir.⁷ Kadı İyaz, sureleri tertip sırasıyla zikrederek Arapça bir dua kaleme almıştır. Endülüslü şair İbni Câbir ise sureleri tevriye yaparak manzum bir na't-ı şerif yazmıştır.⁸

Kur'ân ayetlerinin sayısı hakkında da manzumeler bulunmaktadır. Kemal Paşazâde'nin şu beyitleri Kur'ân ayetlerinin taksimi ve muhtevası hakkındadır:

Bilmek isterseñ eger 'aded-i âyâtı
Cümlesi altı biñ ü altı yüz altmış altı

Biñidür va'd beyânında anuñ biñi va'id
Hem Biñi emr-i 'ibâdet biñi nehy ü tehdîd

Biñi emsâl ü 'iberdür biñi ahbâr u kısas
Beş yüz âyâtı halâl ile harâma muhtas

Buldı yüz âyeti tesbîh ü du'âda çü rüsûh
Altmış altısı dahı âyet-i nâsîh u mensûh⁹

Aynı konuda Sadeddin Efendi'nin de bir manzumesi bulunmaktadır:

Cümle âyet kim okınur bilesin bellü beyân
Altı biñdür altı yüz hem altmış altıdur ayân

⁷ Ahmet Sevgi, Latîfî, Hayatı ve Eserleri, Gazi Ün. Sosyal Bil. Ens., Ankara, 1987, (Basılmamış doktora tezi), s. 132, 330, 332.

⁸ Osman Keskiöğlü, Nüzûlünden İtibaren Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri (Ulûm-ı Kur'ân), Ankara, 1987, s. 113.

⁹ Ahmet Sevgi, a.g.e., s. 133.

Va'd ile geldi va'îd emr ile nehyüñ gâyeti
Kıssa hem geldi mesel her birinüñ biñ âyeti

Hem halâl ile harâmuñ beş yüz oldı ve's-selâm
Yüz du'â nâsıh u mensûh altmış altıdur tamâm¹⁰

Tertîb-i Nefis de bu gruba dahil edebileceğimiz müstakil bir eserdir. Bu eserde, Kur'ân'daki ihtilafı ayetlerin tamamı belirtilmiştir. Ayrıca, her sure üçer beyitte olmak üzere surenin adı, ayet sayısı, ihtilafı olan ayet sayısı, secde ayetleri ve bazen de ayetlerin faziletleri bildirilmiştir. Ayet sayılarındaki ihtilaf uzun bir ayetin birkaç ayet sayılmasından veya sure başlarındaki harflerin ayet sayılmasından kaynaklanmaktadır.

Surelerin faziletlerini Fezâil-i Kur'ân, Havâss-ı Kur'ân adıyla anlatan eserler de mevcuttur. Çizmecizâde Hacı Hüsnî Hüseyin Efendi'nin Fezâil-i Kur'ân'ı bu türden bir eserdir.¹¹

Kur'ân-ı Kerim ile alakalı olarak ilm-i tecvid, ilm-i kıraat gibi konularda bile manzumeler yazılmıştır. Bunların en meşhuru Şemseddin Dâî'nin Cezerî'den naklettiği manzum tecviddir.¹² Secde ayetlerinin hangi surede olduğu ve dînî hükmü gibi ilmihâl bilgileri de öğrenim kolaylığı için nazmedilmiştir:

Bil ki on dört yirde geldi secde Kur'ânda tamâm
Yedisi farz üçü vâcib dördü sünnet ve's-selâm

¹⁰ Ahmet Sevgi, a.g.e., s. 134.

¹¹ Âmil Çelebioğlu, a.g.m., s. 157.

¹² Âmil Çelebioğlu, a.g.m., s. 158.

Farz; A'râf Ra'd u Nahl İsrâ vü Meryem Hac u Sad
Vacibi; Furkân Elif-lâm Secde Hâ-mîm ey 'ibâd

Neml ü Necm ü İnşikâk İkra' çü sünnetdür bular
Müşkilüñ hal oldu bu üç beyt ile ey ihtiyâr¹³

Aynı düşünce ile Kur'ân tilavetinde nerelerde durulup
nerelerde durulamayacağını bildiren "secâvend" işaretleri de nazma
çekilmiştir.

- ح Cîm câ'iz geçme hem revâ
Durmaguñ evlâdur bilseñ saña
- ز Zâ mücevvez anda dahı durdılar
Geçmegi durmakdan evlâ gördiler
- ط Tı nişân-ı vakf-ı mutlak oldu bil
Kanda bulsañ dur anda geçmegil
- ص Sad vakfında murahhas didiler
Hâlet-i dermandaluk durdılar
- م Mîm lâzım vakfında oldu nişân
Geçse havf-ı küfr vardur bî-gümân
- ل Lâm elf gelse revâ geç durmagıl
Hiç tevekkuf kıluben dem urmagıl¹⁴

¹³ Ahmet Sevgi, a.g.e., s. 135.

¹⁴ Ahmet Sevgi, a.g.e., s. 134.

Fâl-i Kur'ân türündeki pek çok eser tercümedir.

ŞÂKİR AHMED PAŞA

A.HAYATI

Trabzon'da doğan Ahmet Paşa, burada tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve ilmiye yolundan ayrılıp mülkiye mesleğine geçmiştir.¹⁵ Ailesi ve tahsilini kimlerden gördüğü hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.

İstanbul'da devlet ricalinden Firdevsî Efendi dairesine imam olarak intisap eden Ahmet Paşa, sesinin güzelliği üzerine¹⁶ Enderun Ağalığı'na alındı. Burada yetiştirilerek zamanla Dülbend Ağalığı'na kadar yükseldi. Hâceganlıkla taşra hizmetine geçtikten sonra 1797 (H.1213)'de Darbhane Emîni oldu. Bu görevde 1801'e kadar kaldı. 1807 (H.1222)'de Akdeniz Boğazı Nüzul Emînliği'ne getirildi. İngiliz Donanması Marmara Denizinden çıktıktan sonra İstanbul'a döndü. Yaklaşık bir yıl sonra tekrar Darbhane Nazırı oldu. 12 Ağustos 1810'da vezirlik rütbesiyle Sadaret Kaymakamlığı'na getirildi.¹⁷ Bir sene sonra Gelibolu'ya nakledildi. Kısa bir müddet sonra Kütahya valiliği verildi. İki sene sonra Mora valisi oldu. İki buçuk sene sonra Mora valisiyken azledildi.¹⁸ H.1233'te kötürüm oldu. Bu sebeple önce Gelibolu'da sonra İstanbul'da oturmasına izin verildi.¹⁹ İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra H.1234/1818-19'da vefat etti.²⁰ Kaynaklar vefat tarihinde birleşirken vefat ve kabir yeri hakkında

¹⁵ Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, C. II, İstanbul, 1333, s. 265

¹⁶ Türk Ansiklopedisi, "Şâkir Ahmed Paşa", CXXX, Ankara, 1981, s. 197-198.

¹⁷ Türk Ansiklopedisi, a.y.

¹⁸ Fatin Dâvud, Hâtîmetü'l-Eş'âr, İstanbul, 1271, s. 207.

¹⁹ Türk Ansiklopedisi, a.y.

²⁰ Fatin Dâvud, a.g.e., s. 208.

değişik bilgiler vermektedir. Fatin İstanbul'da vefat ettiğini söyler. Mehmed Tâhir ve Mehmed Süreyyâ Gelibolu'da vefat ettiğini ve İstanbul Eyüp Sultan'da Bostan iskelesinde Mihrişah Türbesi haricinde Küçük Hüseyin Paşa'nın kabri bitişiğine defnolunduğunu bildirir.²¹ Tuhfe-i Nâilî'de de bu bilgi tekrar edilmektedir.²² Şemseddin Sâmî ise Gelibolu'da medfun olduğunu söyler.²³

Şiirlerinden anlaşıldığına göre faziletli bir zat olan Şakir Ahmet Paşa; bilgili tedbirli, uyanık bir vezirdir. Oğlu müderris Atıf bey torunu ise Sermet Paşa'dır.²⁴

B. ESERLERİ

Osmanlı Müellifleri'nde "Esmâ-i husna ve Suver-i Kur'aniyye ile Neseb-i Peygamberi'yi nazmen beyan eylediği eseri Takvimhane-i amire'de darb olunmuştur."²⁵ ifadesi yer alır. Türk Ansiklopedisi ise Ravz-ı Verd ile Divanı'nın 1269'da yayımlandığını söyler.

Yazımıza konu olan Tertib-i Nefis, Ravz-ı Verd ile birlikte 1269'da Takvimhâne-i Âmire'de basılmıştır. Buna göre Mehmed Tâhir'in Esmâ-i Hüsnâ olarak zikrettiği eser Ravz-ı Verd; Kur'ân Sureleri ile ilgili eseri de Tertûb-i Nefis olmalıdır. Neseb-i Peygamberî isimli eserin ise aslında müstakil bir eser değil, Ravz-ı Verd'in bir bölümü olması akla uygundur. Çünkü kitapta bu bölümden sonra Ashâb-ı Bedr'in isimleri sayılmıştır ki; şair, bunu sebab-i te'lif kısmında:

²¹ Mehmet Tahir, a.y., Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye, C.III, İstanbul, 1311/1894, s. 125.

²² İnehân-zâde Mehmed Nâil, Tuhfe-i Nâilî, C. II, 1949, s. 470.

²³ Şemseddin Sâmî, Kâmûsü'l-A'lâm, İstanbul, 1311/1894, C. IV, s. 2723.

²⁴ Türk Ansiklopedisi, a.y., Mehmed Süreyyâ, a.y.

²⁵ Mehmet Tahir, a.y.

Bes sezâdur olursa hüsn-i hitâm
Ana Esmâ-i Ehl-i Bedr-i Kirâm²⁶

diyerek belirtmektedir.

Mehmed Tâhir ayrıca, şairin Addü Âyi'l-Kur'ân isminde Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin sayısı hakkında basılmamış bir manzumesi daha olduğunu söyler ve bu manzumeden²⁷;

Besdür erbâb-ı fikrete bu hitâb
Bî-bekâdur bu menzil ey ahbâb
فا تقوالله يا اولى الالباب
Mukteza-yı hadisi kıl tîzkâr (Talak 65/10)
و دواء الذنوب الاستغفار

mısralarını aktarır. Bu mısralara Tertîb-i Nefis'te rastlanmamıştır. Ancak, ikinci mısra hariç Ravz-ı Verd'de yer almaktadır (s. 11/11-12). Bu sebeple, şairin Divan, Tertîb-i Nefis ve Ravz-ı Verd olmak üzere üç eseri olduğu söylenebilir.

C. TERTİB-İ NEFİS

Tertîb-i Nefis, fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbıyla yazılmış 489 beyitlik bir mesnevidir. Eserin aslını 114 surenin her birinin üçer beyitle ele alındığı kısım meydana getirir. Bu kısmın başında on sekizer beyitli altı bölüm, sonunda ise otuz altı beyitlik bir Hâtime bulunmaktadır. Bölüm başlıkları geleneğe uygun olarak Farsça'dır.

²⁶ Şâkir Ahmed Paşa, Ravz-ı Verd, İstanbul, 1269, s. 10/2.

²⁷ Mehmet Tahir, a.y.

İlk kısım Tevhid olarak başlar Na't olarak devam eder. Sebeb-i Nazm-ı Kitâb-ı Dil-cû başlıklı ikinci bölümde şair, Kur'ân ile herkese feyz geldiğini, Kur'âna hizmet edenlerin iki cihanda lütf u bereket gördüğünü belirterek kendisinin de o zümreye dahil olmak istediğini söyler. Böylece Allah'ın mağfiretine erişecektir.

Ben de hidmet edeyim Kur'ân'a
İreyim mağfiret-i Yezdâna²⁸

Fakat, kendisinden öncekiler söylenebileceklerin hepsini ikmal etmişlerdir. Şair, ayetlerin sayısını, müttefik ve muhtelif ayetleri söylemek istediğini belirtir. Çünkü, bu husustaki pek çok eser Arapça'dır.

Gerçi bu bâbda çoktur te'lîf
Arabî itdiler ammâ tasnîf

Ben dahı Türkî ve manzûm olarak
Eshel-i vech ile ma'lûm olarak

İdeyim sûre-be-sûre tanzîm
Olayım rişte-keş-i dürr-i nazîm²⁹

Şair, eserin tertip şekli hakkında bilgi verdiği üçüncü bölüme Allah'tan yardım dileyerek başlar. Muteber kitapları kaynak olarak seçtiğini ve genelde Şatıbi kavline baktığını söyler.

Me'hazımdır kütüb-i mu'tebere
Suhanân-ı 'ulemâ-yı mihre

²⁸ Şâkir Ahmed Paşa, Ravz-ı Verd, İstanbul, 1269, s. 4/5.

²⁹ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 4/8-9-10.

Şâtıbî kavline baktım ekser
Eyledim nâzîmetü'z-zümre nazar³⁰

Her sureyi üçer beyitte işlediğini, ilkinde surenin ismini, ikincisinde ayet sayısını, üçüncüde ihtilafı ayetleri, secde ayetlerini aktardığını belirtir.

Beyt-i evvel ider ismin i'lân
Hem kaçınıcı idigün remz ü beyân

Ya'ni sadrında hurûf-ı çendîn
'Adedin surh ile eyler ta'yîn

Beyt-i sâni'de bi-hasbi'l-imbân
İtdüm âyâtını ta'dâd u beyân

Sâlisi müttefik ü muhtelifi
İder erbâbına tarîf-i vefî

Secde âyâtına da bî-eşkâl
Acz-i beyt-i siyehüm³¹ surfîla dâl³²

Bu bölümü, eserine Tertîb-i Nefis adını koyduğunu, adın aynı zamanda eserin tarihini eksiksiz verdiğini söyleyerek bitirir.

Sebki hoş vezni güzel nazmı selîs
Nâmı olsa n'ola Tertîb-i Nefîs

³⁰ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 4/13-14.

³¹ Metinde شيوه şeklinde basılmıştır.

³² Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 5/6-7-8-9-10.

Sâl-i târihin idersen der-hâst
Râstdur ismi aña bî-kem ü kâst³³ (H.1212/1797)

Dördüncü bölüm Münacât'tır. Beşinci bölümde Kur'ân tertibinde kendisine uyulan ricalin isimleri zikredilir ve 6 değişik Kur'ân tertibinin ismi sayılır.

Altı nev' üzre iderler tertîb
Üçüne eyle Hicâzî telkîb

Biri Mekkî ikisidir Medenî
Evvel âhir diyü bast it suhanı

Biri dahı Kûfî vü Basrî diger
Bu ikisine 'Irâkî dirler

Birisine dahı dirler Şâmî
Oldı bu vech-ile şeş aksâmî³⁴

Daha sonra bu tarzda meşhur olanların isimleri verilir.
Altıncı bölümde ihtilaflı ayetlerin ihtilaf sebepleri belirtilir.

Suver evvellerine eyle nazar
Dinle Kûfî niçe ta'dâd eyler

'Add ider altı Elif Lâm Mîm'i
Yedi Hâ Mîm iki Tâ Sîn Mîm'i

³³ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 5/13-14.

³⁴ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 7/5-6-7-8.

Evvel-i Meryem ile A‘râf‘ı
Tâ Hâ Yâ Sîn ‘Ayın Sîn Kâf‘ı

Mâ‘ada hiç birin itmez ta‘dâd
Ne bu Kûfî ne diger ehl-i reşâd³⁵

Bütün secde ayetleri de yeri geldikçe zikredilmiştir.

Zîr ü bâlâya kıl ‘ibretle nigâh
Var aña Sûre-i İsrâ‘da güvâh

Nezd-i Kûfî‘de yüz on bir âyet
Digerân eyledi yüz on müsbet

سجدا hulf ile oldu ma‘dûd

Secde geldi idegör Hakk‘a sücûd³⁶ (İsrâ 15/107)

Esas esere geçiş “İbtidâ-i Aded-i Ây u Suver” isimli üç beyitlik bir bölümle sağlanır. Her sure ayrı bir başlık altında işlenmiş, başlıkta sure adı ve nerede nazil olduğu bildirilmiştir. Her surenin ihtilafı ayetleri ayrıca yazılmıştır. Şair bazen iktibas yoluyla da ihtilafı ayetleri belirtmiştir:

Evvelâ Fâtiha ser-tâc-ı suver
Aña hem seb‘a mesânî dirler

Heft âyâtdur ol icmâ‘en
Muhtelifdür iki âyet ammâ

³⁵ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 9/2-3-4.

³⁶ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 17/5-6-7.

Yâ olur besmele-i feyz-nümûd
Yâhud انعمت عليهم ma'dûd³⁷

Yeri geldikçe bazı surelerin faziletleri de bildirilmiştir:

Mübtelâ-yı gamı mesrûr eyler
Şûrî Şûrâ giderir sûr eyler³⁸

Hâsıl olsun dir iseñ âmâliñ
Çok oku suresini Zilzâl' iñ³⁹

Sadruñı münşerih eyler bî-şekk
İnşirâh' ı oku olma münfekk⁴⁰

Sekiz âyet imiş icmâ 'en ol
Oldılar müttefikîn ehl-i usûl⁴¹

Eyle ihlâs ile tertîle devâm
Ki ider def '-i gumûm u âlâm⁴²

Otuz altı beyitlik Hâtîme bölümünde, şair bitirmesini nasip ettiği için Allah'a şükreder:

Allah el-hamd-i cenâb-ı Mevlâ
İtdi bu bendeye kudret ı'tâ

³⁷ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 10/1-2-3.

³⁸ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 28/4.

³⁹ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 47/4.

⁴⁰ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 45/10.

⁴¹ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 46/1.

⁴² Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 46/2.

Oldu ta'dâd-ı yüz on dört sûre
Silk-i nazma çekilip dürr-âsâ

Otuz cüzün her birinin hangi sure ve ayetle başladığını birer beyitle söyleyerek eserini bitirir.

Evvel-i Fâtiha cüz' -i evvel
Cüz' -i sâni سيقول السفها (Bakara 2/142)

Dahı تلك الرسل olmuş sâlis (Bakara 2/253)
Bakara içre bu cüz'eyn şehâ⁴³

Hâtîme gazel tarzında kafiyelenmiştir. Ketebe kaydında Takvimhane-i Âmire'de 1269 yılında basıldığı yer almaktadır.

⁴³ Şâkir Ahmed Paşa, a.g.e., s. 52/10-11.

Mehmet Âkif Paneli
(27 Aralık 1999)

